

Katsauksia – Översikter

Alue kulttuurimaantieteen tutkimuskohteena: institutionalisoitumisteoreettinen näkökulma¹

ANSSI PAASI

Maantieteen laitos, Joensuun yliopisto

Jokaisella itsenäisellä tieteenalalla on käytössä peruskäsitteitä, joiden kautta tieteenalan oppihistoriallinen ja teoreettinen hahmo tavallisesti jäsentyy. Niiden välityksellä hahmottuvat yleensä myös konkreettisen tutkimuksen linjat huolimatta toisistaan ehkä hyvinkin paljon poikkeavista lähestymistavoista. Peruskäsitteiden luonnehtimalle perustalle rakentuu myös tieteenalan jatkuva oikeutus yhteiskunnassa ja tieteellisten oppiaineiden kokonaisuudessa.

Yllä mainitut seikat koskevat myös yliopistomaantiedettä ja maantieteen erilaisia sovelluksia: suoranaisesti maantieteen kanssa tekemisissä olevat mutta myös maantieteen yhteiskunnallisten sovellutusten (koulumaantiede, aluesuunnittelu) kanssa toimivat henkilöt tiedostavat yleensä ilman vaikeuksia tilan, alueen, paikan tai niiden johdannaisten, kuten etäisyyden, saavutettavuuden, vuorovaikutuksen sekä suunnan tärkeän merkityksen maantieteellisessä ajattelussa ja sen historiasa (vrt. Nystuen 1963). Yllä mainitut käsitteet, tai eri aikoina osa niistä, ovat muodostaneet koko yliopistomaantieteen olemassaolon ajan sen maantiedesisäisen käsitteellisen perustan, jonka kautta maantieteellinen tutkimus ja sen yhteiskunnalliset sovellutukset ovat jäsentyneet.

Käsillä olevan katsauksen kiinnostuksen kohteena on maantieteen ehkäpä keskeisin omaleimaisuuden tunnus, *alue*käsite, sekä edelliseen perinteisesti läheisesti liittynyt *paikkakäsite*. Katsauksessa esitellään työtä, jonka tavoitteena on ollut maantieteen oppihistorian ja metodologisen tradition läpikäymisen jälkeen kehittää aluekäsite, johon olisi dynaamisella tavalla yhdistettävissä modernissa yhteiskuntateoreettisessa keskustelussa

esiin nousseet kysymykset yhteiskunnan institutionaalisissa käytännöissä (esim. politiikka, talous, hallinto, lainsäädäntö, kulttuuri) välityvien rakenteiden ja yksittäisten toimijoiden välisestä suhteesta (Paasi 1986a, b, c). Erityisen tärkeänä viitetaustana on tässä suhteessa ollut ns. *struktuuraatioteoria*, jonka tunnetuin edustaja ja käsitteen lanseeraaja on englantilainen sosiologi Anthony Giddens (1979, 1984) mutta johon suuntaukseen ovat tutkijoiden varsin suurista yksilöllisistä ajatuksellisista eroista huolimatta liitettävissä sellaiset yhteiskuntateoreetikot kuin Bhaskar, Bourdieu, Berger ja Luckmann, Habermas, jne. Näille tutkijoille keskeinen ongelma on ollut juuri yksilöiden ja yhteiskunnan rakenteiden suhde ja tämän suhteen erilaiset välitysmuodot ja –mekanismit.

Alue- ja paikkakäsitteillä on ollut tieteenalamme traditiossa tietystä mielessä objektivistinen sisältö: edellisellä on pyritty yleensä kuvaamaan käsitteellisesti sitä kehystä, johon maantieteilijä on tutkijana pyrkinyt ikäänkuin »alistamaan» tutkimansa spatiaalisen todellisuuden osion ja, vieläkin spesifimmin ajatellen, tutkimansa *materiaalisen* todellisuuden osion – subjektiivista tekijää ei ole kovinkaan usein hyväksytty maantieteellisen tutkimuksen kohteeksi (Paasi 1983). Paikka taas on käsitteenä kytkeytynyt eksplisiittisemmin sijainnillisuuteen ja tutkimuskohteiden ainutkertaisuuteen. Kuitenkin viime mainitun suppeamman spatiaalisen laajuuden takia on oppihistoriallisessa keskustelussa katsottu, että alueen ja paikan yksi oleellinen ero olisi siinä, että paikkaan voidaan katsoa sisältyvän tietyn kokemuksellisen elementin, mitä taas alue ei sisällä (ks. May 1970). Edellinen lyhyt oppihistoriallinen pohdinta jo luultavasti antaa kuvan siitä, mikä on ollut keskeinen ongelma maantieteen peruskäsitteistä puhuttaessa. Maantieteessä alue ja paikka ovat teoreettisessa keskustelussa olleet ongelmia, joihin vastausta on

¹ Katsauksen perustana on kirjoittajan lectio praecursoria Joensuun yliopistossa Aleksis Kiven päivänä 10. 10. 1986. (Paasi 1986a, b, c).

haettu ensisijassa *loogisesti* käsitteellisen tarkastelun kautta. Näin esimerkiksi aluekäsite on usein käsitetty puhtaasti maantieteen sisäiseksi ongelmaksi, tutkijakeskeiseksi ja mentaaliseksi luokitteluvälineeksi, jolla maanpinnan vaihtelevaa moninaisuutta on pyritty saattamaan informatiiviseen muotoon. Tämänkaltaisen tehtävä maantieteellä on luultavasti aina säilyvä: onhan juuri edelliseen metodiin perustuva aluekuvaus tärkeä keino saada maanpinnan moninaisuus tutuksi ihmiselle.

Tieteellisen ajattelun edistymisen ja maantieteen käsitteellisen perustan uudistumisen kannalta yllämainittu puhtaasti looginen aluekäsitteen tulkinta on kuitenkin epätydyttävä. Strukturaatioteorian virikkeistä inspiroituneet maantieteilijät ovatkin pyrkineet kehittämään alueelliseen tutkimukseen ja myös aluemaantieteeseen uusia lähestymistapoja. Yhdysvaltalainen maantieteilijä Allan Pred (1984) on pyrkinyt kehittämään teorian alueesta tai paikasta, teorian, joka näkee alueen tai paikan prosessina, jossa yhteiskunnan ja sen kulttuuristen muotojen *reproduktio*, yksilöiden elämänhistorioiden, *biografioiden*, muodostuminen sekä luonnon jatkuva muuntuminen, *transformaatio*, jatkuvat lakkaamattomana prosessina samaan aikaan, kun yhteiskunnan aika-tila-spesifit toiminnot ja valtasuhteet muotoutuvat prosessinomaisesti yhä uudelleen ja uudelleen. Pred on esittänyt eräiden muiden maantieteilijöiden (esim. Thrift 1983; Lee 1985) tapaan kritiikkiä traditionaalista aluemaantiedettä kohtaan katsoen, että aluemaantieteessä paikka tai alue on perinteisesti ollut vain staattinen näyttämö ihmisen toiminnalle, ei ihmistoiminnoissa jatkuvasti uudelleen muotoutuva prosessi. Predin esittämä kritiikki koskee osaltaan myös 1970-luvulla voimakkaasti esiin nousutta humanistista lähestymistapaa maantieteessä. Humanistimaantieteilijöiden on katsottu keskittyneen liiaksi ihmiselämän spatiaalisuuden merkityssisältöjen tulkintaan ja ymmärtämiseen, jolloin syrjään ovat jääneet ne materiaalisen maailman käytännöt, joita vasten ihmisen alueellinen oleminen, siihen kytkeytyvien merkityssisältöjen muodostuminen ja reproduktio itse asiassa tulevat vasta ymmärrettäväksi.

Predin ja eräiden muiden maantieteilijöiden strukturaatioteoriaan nojautuvia tutkimuksia on ollut käsitteellisen perustan osalta yhä vaikeampi erottaa sosiologiain ja muiden strukturaatioteoreetikoiden töistä. Vaikka maantieteilijöinä voisimme olla perustellusti samaa mieltä Anthony Giddensin (1984: 368) kanssa

siitä, että ihmismaantieteen (human geography) ja sosiologian välillä ei ole olemassa mitään oleellista metodologista ja loogista eroa, on tutkimuksessani lähdetty liikkeelle siitä ajatuksesta, että maantieteen logikka ja historia tarjoavat ainekset suhteellisen itsenäisyyden omaavan alueteorian hahmottamiselle. Ainekset sille löytyvät nimenomaan maantieteen peruskäsitteistä ja niiden historiallisista merkityksistä (Paasi 1986b).

Pred (1984) ei tee alue- ja paikkakäsitteiden välille eroa teoriassaan vaan käyttää niitä rinnakkaisina kategorioina. Giddensin (1984) teoriassa aluetta ja paikkaa tärkeämpi kategoria on puolestaan toimintatila (*locale*), jolla hän viittaa alueeseen tai paikkaan inhimillisen vuorovaikutuksen perustana. Sekä Giddens että Pred rajaavat yksilöllisen kokemuksen käsitteellisen viitekehityksensä ulkopuolelle. Niinpä »yksilöllinen» kiinnostaa heitä ensisijassa »sosiaalisen» tasolla toimintana, käytäntöinä.

Väitöskirjatutkimukseni keskeisenä teoreettisena lähtökohtana on alueen ja paikan käsitteellinen ero (Paasi 1986b). Paikka on käsitteellistetty modernin humanistisen maantieteen tapaan yksilökeskeisesti, sen oleellinen sisältö on ihmisyyksilölle merkitykselliset sosio-spatiaaliset suhteet. Näin paikalle on annettu työssäni primäärisesti subjektiivinen ja kokemuksellinen sisältö, eikä sitä ole pyritty strukturaatioteoreetikoiden tapaan objektiivomaan. Alue on sen sijaan käsitteellistetty tutkimuksessani suhteellisen itsenäisyyden omaavaksi institutionaalisten käytäntöjen ilmentymäksi, joka ei ole palautettavissa yksittäisten yksilöiden elämänhorisonttiin ja sen merkitysrakenteisiin. Alue on yksilöiden paikkaan verrattuna »pitkäkestoinen» institutionaalinen rakenne, joka kantaa mukanaan tilan ja yhteiskunnan suhteen historiallista ja kulttuurista sisältöä. Alueen ja paikan ero ei perustu niiden alueelliseen laajuuteen tai skaalaan vaan niiden ja yksilöllisen kokemuksen suhteeseen. Näin laajatin spatiaaliset yksiköt voivat transformoitua paikaksi, yksilöllisen kokemuksen merkittäväksi keskuksiksi. Esimerkiksi humanistimaantieteilijät korostavat usein kansallisvaltioiden olevan merkityksellisiä paikkoja (Tuan 1975, 1977; Buttner 1976). Ovathan niihin kytkeytyvät symboliset rakenteet yleensä kaikkein merkityksellisempiä, mitä alueelliseen tietoisuuteen ylipäätään liittyy.

Laajat alueelliset yksiköt eivät kuitenkaan ole yksilöiden »paikkojen» konstituentteja puhtaina välittömän kokemuksen tuotteina

vaan institutionaalisten käytäntöjen ja viime kädessä instituutioiden sfäärin toiminnan tuotena, jolloin tutkimuksen kannalta keskeisiksi kiinnostuksen kohteiksi nousevat ne moninaiset mekanismit, jotka *sosiaalistavat* ihmisen osaksi sosio-spatiaalista todellisuutta. Sosiaisaatio on puolestaan koko ihmisen elämän ajan jatkuva prosessi, ei pelkästään ihmisen lapsuuteen rajautuva kehitystapahtuma. Niin alueen kuin alueellisen tietoisuudenkin reproduktio tapahtuu tietoisesti tai tiedostamatta yksilöiden jokapäiväisen elämän rutiineissa mutta ei ole edellisten lähtökohtien mukaisesti palauttavissa pelkästään niihin. Alue välittyy yksilöiden arkielämään erilaisten hallinnollisten, taloudellisten, kulttuuristen, poliittisten sekä välittömästi symbolisen todellisuuden reproduktion kytkeytyvien institutionaalisten käytäntöjen kautta. Näin myös alueeseen, kuten kaikkiin sosiaaliin järjestelmiin, kytkeytyvät merkityksen muodostamisen, hallinnan ja oikeuttamisen elementit, joissa yhteiskunnan kehitys saa spatiaalisen sisältönsä. Muotonsa se saa aluejärjestelmän alituisessa muutoksessa, transformaatiossa.

Kansalliskirjailijamme Aleksis Kiven kirjallisesta pääteoksesta »Seitsemästä veljeksestä» löytyy kohta, jossa on mainiolla tavalla kuvattu edellä teoreettisesti luonnehdittua alueen ja paikan eroa, alueen muodostumista paikaksi, yksilöllisen kokemusmaailman keskuksiksi. Näin kirjoittaa Kivi veljeksistä nuorimman, Eeron, asettumisesta osaksi yhteiskuntaa ja sen institutionaalisia käytäntöjä:

»Mutta sunnuntai- ja pyhäpäivinä hän joko tutkiskeli sanomalehteensä tai kirjoitteli itse kuulumisia ja yhteiskunnallisia asioita pitäjistä, lähetettäväksi samaan lehteen. Ja mielestä otti aina toimitus vastaan hänen lähetyskappaleitansa, joiden sisältö oli ytimellistä vallan, esitystapa nasevaa ja selvää, useimpa nerokastakin. Ja tämänkaltaisista harrastelemisista laajeni hänen katselmansa elosta ja maailmasta. Synnyinmaa ei ollut hänelle enään epämääräinen osa epämääräisessä maailmassa, ilman mitään tietoa missä ja minkälainen. Vaan tiesipä hän missä löytyi se maa, se kallis maailmankulma, jossa Suomen kansa asuu, rakentelee ja taistelee ja jonka povessa lepäsivät isiemme luut. Hän tiesi sen rajat, sen meret, sen salaisesti hymyävät järvet ja nuo risuaitoina juoksevat hongistoiset harjanteet. Kotomaamme koko kuva, sen ystävälliset äidinkasvot olivat ainiaksi painuneet hänen sydämensä syvyyteen» (Kivi 1984: 675).

Lainauksessa on kuvattu Eeron sosiaalisuuttimiskehitystä, yksilöllisen paikkakokemuksen laajentumista ja prosessia, jossa koko kotomaa lopulta muodostuu Eeron merkitysmaailmassa tärkeäksi kokonaisuudeksi. Samalla sitaatti kertoo ikäänkuin »rivien välissä» myös yksilöllisen olemisen käänntöpuolesta: siitä mitä voidaan nimittää sosiaaliseksi ja lopulta yhteiskunnalliseksi – viime mainittuihin kytkeytyvät institutionaaliset käytännöt ovat perusta, jossa yksilöiden maailma saa sisältönsä ja merkitykset, joita itse kukin maailmaan olemisessaan asettaa. Prosessi, joka kytkee yksilön (toimijan) yhteiskunnan institutionaaliin käytäntöihin, on yhteiskunnan perustavaa laatua oleva funktionaalinen erilaistuminen, mikä ilmenee yhteiskunnassa *työnjakona*. Tämä puolestaan ilmenee sosiaalisen statuksen ja vallan mukaan tapahtuvana erilaistumisena saaden tunnetusti myös vaihtelevia alueellisen järjestelmän kehityksessä ilmenviä piirteitä. Tämä tosiasia antaa aineksia ymmärtää yhteiskunnan institutionaalisissa käytännöissä välittyvien rakenteiden reproduktion luonnetta: työnjaon periaatteen mukaisesti kaikki ihmiset eivät ole institutionaalisten rakenteiden reproduktion kannalta samassa asemassa vaan eräillä toimijoilla on tässä prosessissa merkittävämpi rooli kuin toisilla. Poliitikot, joukkotiedotuksen piirissä työskentelevät, perinteentutkijat, talouden ja kulttuurin näkyvät persoonallisuudet – muutamia esimerkkejä mainitakseni – ovat usein merkittävässä asemassa alueellisen tietoisuuden reproduktiossa hallitessaan kommunikation ja merkityksen muodostamisen sfäärejä. Alueellisen tietoisuuden näkökulmasta voitaisiinkin puhua jopa tilan materiaalistien ja symbolisten rakenteiden *tuottajista ja kuluttajista*.

Se, että huomioidaan maantieteellisen aluekäsitteen tulkinnassa historiallinen perspektiivi, joka perustuu maantieteen oppihistoriaan, ei ole vielä riittävä lähtökohta. Lisäksi tarvitaan historiallinen perspektiivi, joka kytkee abstraktin käsitteellisen järjestelmän konkreettisesti yhteiskunnan alueellisen järjestelmän alituisen muutokseen, transformatioon.

Strukturaatioteoreettisissa keskusteluissa on korostettu ajan, tilan ja yhteiskunnan yhteyttä, mikä maantieteen näkökulmasta merkitsee luonnollisesti metodologista kannanottoa traditionaalista ekseptionalistista maantiedekäsitystä kohtaan. Näin ekseptionalistisen näkökulman korostama »maantiede, tilan tiede» – teesi on joutunut kyseenalaiseksi uudemmassa metodologisessa keskustelussa.

Kuitenkaan keskusteluissa ei ole juuri problematisoitu sitä, mitä »historiallinen» yksittäisten alueiden tapauksessa merkitsee. Kuvattavilla prosesseilla, kuten alueilla tai paikoilla, on luonnollista nähdä olevan myös alkunsa ja loppunsa. Tutkimuksessani esitettävä institutionalisoitumisteoria, nelivaiheinen tapa käsitteellistää alue konkreettisena yhteiskuntakehitykseen kytkeytyvänä prosessina, on yksi mahdollisuus tulkita alueiden syntyä, hahmottamista, niiden alueellisen identiteetin muodostumista ja häviämistä osana yhteiskunnan alueellisen järjestelmän alituista transformaatia. Alueellinen identiteetti on tutkimuksessani ymmärretty teoreettiseksi käsitteeksi, jonka avulla on mahdollista jäsentää alueiden institutionalisoitumisen erilaisia piirteitä ja alueiden asemaa yhteiskunnan hierarkkisessa aluejärjestelmässä ja asukkaiden alueellisessa tietoisuudessa. Alueellisen identiteetin synnyn jäsentämisessä ja konkreettisten tutkimusalueiden institutionalisoitumisen tarkastelussa on lähtökohtana ollut alueiden territoriaalisen ja käsitteellisen (symbolisen) hahmon synnyn jäljittäminen, alueen symbolismia ylläpitävien instituutioiden ja organisaatioiden muodostumisen erittely sekä alueiden nykyisen identiteetin analyysi (Paasi 1986a, b, c).

Koska tutkimus on tapahtunut kahdella toisiinsa elimellisesti kytkeytyvällä tasolla, käsitteellisenä ja konkreettisena tarkasteluna, ovat myös tutkimusmenetelmät vaihdelleet – ts. säännöt siitä, miten joitakin välineitä olisi käytettävä tutkimuksessa asetettujen tavoitteiden saavuttamiseksi. Teoreettisen ja metodologisen tutkimuksen osalta nämä välineet ovat olleet juuri käsitteitä, joilla ongelmaa on pyritty hahmottamaan. Tutkimuksen kokonaisasetelmassa olen pyrkinyt – Harren (sit. Sayer 1984: 221) ilmausta käyttäen – *intensiivitutkimuksen* otteeseen. Näin tavoitteena on ollut paneutua alueiden institutionalisoitumisprosessien tarkasteluun yhtäältä käsitteellisesti mutta toisaalta myös monipuolisen konkreettisen tutkimuksen keinoin erilaisia dokumentteja ja primääriaineistoja tarkastelemalla. Tällöin on pyritty tavoittamaan tutkimusalueiden (Uusimaa, Etelä-Pohjanmaa, Lappi, Pohjois-Karjala) institutionalisoitumisen olennaiset piirteet. Erityisesti konkreettisten tutkimusalueiden nykyisen identiteetin tutkimuksessa on turvauduttu metodisiin ratkaisuihin (mm. survey-analyysi, sisällön erittely), joita on totuttu pitämään luonteenomaisena empiristisen tieteen tunnusmerkkeihin pitäytyvälle *ekstensiivitutkimukselle*. Kuitenkin myös tällöin on

tutkimuksessa pyritty siihen, että työn *kokonaisasetelman* kautta saataisiin intensiivitutkimuksen ote säilytetyksi. Näin esimerkiksi tutkimusalueiden asukkaiden aluetietoisuuden analyysissä tarvittujen survey-aineistojen käytössä on pyritty mahdollisimman niukasti ope-roimaan ekstensiivitutkimukselle luonteenomaisilla, sosiaalisen todellisuuden konstituutioita ajatellen »väkivaltaisilla» *taksonomisilla kollektiiveilla* (vastaajien ulkoinen luokittelu tutkijan motiivien perustalta) ja on korostettu nimenomaan käsitteellisen tarkastelun merkitystä *alueellisten yhteisöjen* rakentumisen ja niiden luonteen ymmärtämisessä. Pyrkimyksenä on siten ollut alueiden institutionalisoitumista *hallitsevien*- myös prosessien *ilmentämien* – tekijöiden mahdollisimman monipuolinen, todenperäinen ja tarkka hahmottaminen. Lähtökohtana on työssäni tavallaan ollut konkreettisten tutkimusalueiden, suoma-laisten maakuntien, uniikkiuden tunnustaminen, mikä on kuitenkin mahdollistunut primäärisesti *alueen* käsitteellisen tarkastelun, ei konkreettisista tutkimuskohteista kumpuavien induktiivisten yleistysten, kautta.

KIRJALLISUUS

- Buttimer, Anne (1976). Grasping the dynamism of lifeworld. *Annals of the Association of American Geographers* 66, 277–292.
- Giddens, Anthony (1979). *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. 249 p. University of California Press, Berkeley.
- Giddens, Anthony (1984). *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. 402 p. MacMillan, London.
- Lee, Roger (1985). The future of the region: regional geography as education for transformation. In King, Russel (ed.): *Geographical Futures*, 77–91. Geographical Association. Sheffield.
- Kivi, Aleksis. *Aleksis Kivi, teokset II*. Otava, Keuruu 1984.
- May, J.A. (1970). *Kant's Concept of Geography and its Relation to Recent Geographical Thought*. 281 p. University of Toronto Press, Toronto and Buffalo.
- Nystuen, J (1963). Identification of some fundamental spatial concepts. *Papers of the Michigan Academy of Science, Arts and Letters* 48, 373–384.
- Paasi, Anssi (1983). Maantieteen subjekti? Tie humanistisen ja behavioraalisen maantieteen nykytematiikkaan. *Joensuun yliopisto, historian, maantieteen ja muiden aluetieteiden osaston julkaisuja* 34. 533 s.

- Paasi, Anssi (1986a). The institutionalization of regions. Theory and comparative case studies. *University of Joensuu Publications in Social Sciences* 9. 36 pp.
- Paasi, Anssi (1986b). The institutionalization of regions. A theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia* 164, 105–146.
- Paasi, Anssi (1986c). Neljä maakuntaa. Maantieteellinen tutkimus aluetietoisuuden kehittymisestä. *Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja* 8. 345 s.
- Pred, Allan (1984). Place as a historically contingent process: structuration and time-geography of becoming places. *Annals of the Association of American Geographers* 74, 279–297.
- Sayer, Andrew (1984). *Method in Social Science. A Realist Approach*. 271 p. Hutchinson, London.
- Thrift, Nigel (1983). On the determination of social action in time and space. *Society and Space* 1, 23–57.
- Tuan, Yi-Fu (1975). Place: an experiential perspective. *Geographical Review* 65, 151–165.
- Tuan, Yi-Fu (1977). *Space and Place. The Perspective of Experience*. 235 p. Edward Arnold, London.